

ویژگی‌نامه نرم‌افزار استناددهی و سازماندهی منابع (پژوهیار)

سخن اول

علم در دوران ما از جهتی بسیار «تند» و از جهتی هم بسیار «کند» به پیش می‌رود؛ «تند» از این جهت که برآیند تغییرات و تحولات علمی و تأثیر آن در روزگار ما، بسیار خودنما است و به جزء ضروری تحولات پیرامون ما، و بلکه به عامل آن، تبدیل شده است. «کند» هم از آن جهت که هر یک از کنشگران عرصه علم و فناوری، اولاً نقش محدودی در به حرکت درآوردن چرخ علم دارند و ثانیاً این نقش را در دل نقش دیگران و همگام با آنها ایفا می‌کنند و ثالثاً این که سال‌ها مرارت هر یک از اصحاب در یکی از گرایش‌های عرصه‌های علم و فناوری، گاهی در بهترین حالت، صرفاً به بهبود یا تغییر در گوشه‌ای از یکی از فرایندهای نرم‌افزاری، مدیریتی و طبّی و یا آموزه‌های روان‌شناختی، فلسفی یا اقتصادی منجر می‌شود. مشارکت جمعی و به دنبال آن، کوچک شدن نقش عالمان در پیشبرد فرایندهای علمی و تحقیقی و دیگر عوامل دخیل در این عرصه، پرسش از «مالکیت» یک ایده، محصول و یا فرایند و همین‌طور «اصالت» آن را به پرسشی حساس و البته کم‌سابقه تبدیل کرده که در پاسخ به آن باید طیفی از تلاش‌ها، گاهی هم گستره‌ای از تخصص‌ها و در عین حال، تنوعی از افراد و افکار را دخیل دانست؛ پاسخی که سرشتی بسیار مشاع دارد و مالکیت و اصالت را در عرصه علم و فرهنگ، به امری سهم‌پذیر و چندجانبه تبدیل کرده است.

در پاسخ به این نیاز و برای دوری از آناژشی و بی‌نظمی در این عرصه است که فرایندی به نام «استناددهی» و دانشی مرتبط با آن شکل گرفته است و زنجیره‌ای از استنادها را تا منبع یا منابع اصلی و نخست یک ایده، متن، محصول، طرح و فرایند پی می‌گیرد و بر نظام‌مند کردن این زنجیره، به مثابه یک ارزش در عرصه علم و فن و فرهنگ، تأکید دارد. از طرفی، خود این سلسله فحیمه استناد هم، گاهی به یک روایت برمی‌گردد، گاهی به قطعه‌ای از یک فیلم، گاهی به شعری از یک دیوان، گاهی به یک نثر فلسفی و گاهی هم به نسخه‌هایی که احتمالاً هویت طبع و نشرشان نامعلوم است و البته هم گاهی به صفحه‌ای از یک پایگاه اینترنتی با نویسنده‌ای معاصر؛ اما فرسنگ‌ها دورتر از مؤلف.

این همه، یعنی محصولات و فرآورده‌های علمی، فنی و فرهنگی، علاوه بر تنوع موضوعی، به اعتبار رسانه و حامل پیام هم عمیقاً گوناگون و گسترده‌اند. عالمان، محققان و دانشمندان علوم انسانی و اسلامی، بیش از عالمان عرصه‌های دیگر، با «سخن» و فرآورده‌های زبانی

سروکار دارند. مهندسان و عالمان علوم تخصصی، بخش مهمی از مفاهیم مورد اهتمامشان را به مدد نمادها و علائم بیان می‌کنند. پزشکان و فیزیولوژیست‌ها گاهی بالینی یاد می‌دهند و یاد می‌گیرند، گاهی تصاویر را دستمایه آموزش و درمان قرار می‌دهند و البته خیلی وقت‌ها هم مثل همه عالمان، از الفاظ و کلمات برای تفهیم و بیان منظور خویش بهره می‌برند. هنرمندان هم با «مضمون»ی سروکار دارند که گاهی آن را بازی می‌کنند، گاهی می‌نوازند، گاهی آن را می‌کشند و گاهی هم آن را می‌سرایند. مهم این است که همه این‌ها در مقام عرضه تولیدات، آموزه‌ها و یافته‌های خویش، نیازمند روشی معهود و توافق شده برای استناد هستند که در عین حال، قواعد و فرایندهایش، به شکل حداکثری، سازگار با نظام علمی‌شان و حامل‌های پیامی باشد که به دیگران عرضه می‌دارند.

بنابراین، مدیریت این فضای متنوع و رنگارنگ، امروزه به سامانه‌های نرم‌افزاری سپرده شده که عالمان، محققان و مؤلفان را در گذاردن حق اسلاف خویش یاری می‌کند و می‌توانند به کمک آن، «استناد» به محصولات علمی، فنی و فرهنگی دیگران (اعم از متنی، غیرمتنی، دیداری و شنیداری) را اولاً بر پایه شیوه‌ها و نظام‌های از پیش تدوین شده و ثانیاً به گونه‌ای پایدار و آسان‌یاب انجام دهند.

اما تاکنون در فضایی به سر برده‌ایم که هیچ ابزار استناددهی کاملی با قابلیت‌های فارسی عرضه نشده است و از سویی، اصحاب علوم انسانی و دینی ما بیش از دیگران با «سخن» و دیگر فرآورده‌های زبان‌محور سروکار دارند و نمونه‌های بیرونی این دست نرم‌افزارها به دلایل متعدد پردازشی، زبانی و حتی علمی، چندان کمکی به آن‌ها نکرده و نمی‌کند. از این رو، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) بر آن شده تا نرم‌افزاری را به منظور ساماندهی و تسهیل فرایند استناددهی محققان این عرصه تولید و عرضه کند که هم نیازهای زبان‌محور آنان را برآورد، هم بتواند با تکیه بر شیوه‌های استنادی معتبر داخلی و بیرونی در علوم مختلف، این خدمت را به مخاطبان فارسی‌زبان و بهره‌برداران از متون و اقلام اطلاعاتی چند زبانه عرضه بدارد و هم این که ضرورت داشتن این قبیل ابزارها را از رهگذر عرضه نمونه‌ای از آن‌ها به مخاطبان خویش یادآور شود.

«پژوهیار»، نخستین گام در این عرصه است که اندیشه تولید آن در «نور» شکل گرفت، توسعه یافت و اکنون نخستین نسخه نرم‌افزاری آن با محوریت استناددهی و با شعار «استناددهی، سازماندهی و مجموعه‌سازی» از تمام اقلام اطلاعاتی که یک محقق در مسیر تحقیق و نگارش یافته‌های خویش به آن‌ها نیازمند است، به بار نشسته است؛ فرایندهای سه‌گانه‌ای که در ساده‌ترین وجه خویش، مؤلف یا پژوهشگر را به شکل مکانیزه یاری می‌کند تا به مخاطب خویش نشان دهد که اصالت کدام بخش از اثرش متعلق به او است و کدام بخش‌ها متعلق به دیگران و پیشینیان.

آنچه در این شماره از فصلنامه تخصصی ره‌آورد نور، پیش روی شما است، علاوه بر بیان کارآیی چنین نرم‌افزاری، اساساً مروری است بر مهم‌ترین مبادی و نتایجی که به طور مستقیم و غیرمستقیم، «نور» را به اهمیت و ضرورت تولید و پشتیبانی چنین نرم‌افزاری رسانده است. ضمن تقدیر و سپاس از زحمات و تلاش‌های همه دست‌اندرکاران تولید این نرم‌افزار کاربردی و پژوهشی، امید است که در این مسیر نسبتاً طولانی، همچون گذشته، از یاری و همفکری خوانندگان و پژوهشگران ارجمند بهره‌مند باشیم. (این‌شاء الله) ■

دکتر مهدی بهنیاfer